

Knjižnice v dobi virtualnih prostorov

Viljem Leban

Od splošne razširitve interneta je minilo že dobro desetletje. Mreža nam ponuja vedno nove in nove storitve in zdi se, da bi brez njih življenje zastalo. Si lahko zamislimo komunikacijo v strokovnih krogih brez elektronske pošte? Lahko sledimo zadnjim odkritjem znanosti brez spletnih revij? Celó po najbolj vsakdanje odgovore se zatekamo na mrežo: kaj je rotavirus, kakšen je vozni red vlakov, kako spečemo pico... In še več: po internetu brskamo tudi takrat, ko nas nič posebej ne zanima in želimo le spustiti "možgane na pašo". Internet je učinkovit "sesalec časa", kot ga je nekdo pred več kot desetimi leti definirál.

Seveda so mnogi, ki se z gornjim opisom ne bodo strinjali. Knjižničarji smo na splošno nekoliko nezaupljivi do interneta, vsaj kar se tiče njegove uporabnosti za iskanje bolj poglobljenih informacij. Slišimo lahko množico pomislekov, da je nepregleden, da je nezanesljiv, da potrebujemo izjemno veliko časa, da se dokopljemo do pravih informacij, da te niso temeljite ipd. Knjižničarji smo med tistimi, ki vsak dan uporabljajo internet, zagotovo največji internetni skeptiki.

Toda uporaba interneta iz leta v leto močno narašča. Leta 2008 ga je uporabljala četrtnina prebivalcev planeta (1.600.000.000), kar je 342% več kot leta 2000. V Evropi ga stalno uporablja 400.000.000 ljudi, torej polovica vseh prebivalcev.(1)

Spreminjajo se tudi navade uporabnikov. Če smo še pred desetimi, dvajsetimi leti knjižničarji samozavestno govorili o knjižnicah kot o informacijskih središčih družbe, je danes potreben bolj poglobljen premislek o vlogi knjižnic, sedaj in v prihodnosti. V zadnjih letih so pozornost vzbudili rezultati ankete, ki jo je OCLC objavil v letu 2005: Percepcije knjižnic in informacijskih virov (Perceptions of Libraries and Information Resources) (2). Z anketiranjem 3.300 informacijskih uporabnikov iz Avstralije, Kanade, Indije, Singapurja, Združenega kraljestva in ZDA so želeli pridobiti informacije o potrebah, navadah in vrednotenjih sodobnih informacijskih potrošnikov. Prav posebej je raziskava želela predstaviti odnos teh uporabnikov do knjižnic v primerjavi z drugimi viri informacij.

Rezultati so pokazali, da knjižnice, če malo poenostavim, niso več glavni vir ali mesto, kamor se uporabniki usmerijo, da bi zadovoljili informacijske potrebe. Na vprašanje, katere informacijske vire bi uporabili naslednjič, ko bodo iskali informacije, jih je med odgovori (anketiranci so lahko našteali več virov) največ (91%) navedlo spletne iskalnike, dobra polovica (55%) knjižnice, nekaj manj (42%) on-line knjižnice, najmanj pa knjigarne (37%) in on-line knjigarne (30%). Ker so tu našteali možni viri informacij, ki bi prišli v poštev za iskanje informacij, je morda še najbolj presenetljiv negativni rezultat, da kar 45% anketirancev knjižnice ni navedlo kor možnega vira, ki bi ga uporabili pri iskanju informacij.

Prav tako zgovorni so odgovori na vprašanje, na kateri vir informacij bi se najprej obrnili (first choice), ko bodo naslednjič iskali informacije. Velika večina bi se najprej obrnila na spletne iskalnike (80%), le dobra desetina (11%) na knjižnice, še manj (6%) na on-line knjižnice in le po 2% na knjigarne in spletne knjigarne. Malenkost bolje so se knjižnice

odrezale pri študentih, saj bi se za spletne brskalnike kot prvi vir informacij odločilo 72% anketirancev, za knjižnico pa 14%.

Podatki iz raziskave OCLC nedvomno potrjujejo, da so se potrebe in navade informacijskih potrošnikov spremenile. Čeprav so knjižnice še vedno dojete kot vir za pridobitev informacij, so svoji središčno informacijsko vlogo v družbi nedvomno izgubile.

To sliko dopolnjujejo tudi podatki o zmanjševanju števila izposojenih enot gradiva v knjižnično razvitih okoljih in spremenjene navade obiskovalcev knjižnice. Med drugim jih kroji tudi informacijska ponudba, kjer v skupnem deležu proizvedenih informacij v svetu zavzemajo informacije na tiskanih medijih le še 0,01%, pa še v tem deležu so knjige šele na četrtem mestu. (3) In kako se knjižnice odzivajo na te spremenjene okoliščine? Jih dejstvo, da so izgubile središčno vlogo ponudnika informacij, kaj skrbi? Kako prilagajajo svoje poslovanje in ponudbo spremenjenim potrebam uporabnikov? So sposobne, če rečemo bolj radikalno, preživeti v svetu, ki postaja vedno bolj virtualen?

Čeprav se v strokovnih krogih vrstijo razprave, konference in pogovori na temo transformacije knjižnic, se zdi, da ta razmišljanja na prakso delovanja knjižnic nimajo kakšnega velikega vpliva. Zato bi se morda kazalo vprašati tudi: Ali knjižnice želijo preživeti? Ker pa tega zapletenega vprašanja na tem mestu ne moremo rešiti, bom nadaljnje razmišljanje gradil na predpostavki pritrdilnega odgovora.

V publikaciji Nordijske javne knjižnice v družbi znanja (Nordic Public Libraries in the knowledge society, 2006) (4) razmišlja direktor Danske nacionalne knjižnične uprave (Danish National Library Authority) Jens Thorhauge o možnih spremembah v knjižnicah:

“Knjižnice so še vedno predmet debat; nekateri predlagajo virtualne rešitve, boljše sodelovanje med knjižnicami, arhivi in muzeji, virtualnimi in resničnimi. Nekateri zagovarjajo izboljšano in bolj profilirano ponudbo knjižnično strukturiranih podatkov kot alternativo Googlu... In so nekateri, ki zagovarjajo intenzivno sodelovanje z Googlom, tako, da bi bilo iskanje po knjižničnih katalogih integrirano v Googlov iskalnik.”

V slovenski strokovni javnosti je relativno osamljeno ostalo razmišljanje dr. Matjaža Žaucerja, direktorja Centralne tehniške knjižnice, o potrebi po spremembah v knjižnicah (Nujnost racionalizacije postopkov in dela v knjižnicah, 2008) (5). Ob pregledu nekaterih kazalcev delovanja knjižnic v svetu razmišlja tudi o pričakovanih spremembah v knjižnicah v prihodnje. Te vidi v treh smereh: nekatere knjižnice bodo postale muzeji knjig, druge se bodo preoblikovale v družabne prostore, oblikovane po meri uporabnikov, v tretjih bo poudarjena posredovalna vloga, vendar bodo morale biti bistveno boljše in racionalnejše organizirane. V sklepnem poglavju članka zaključuje: “Knjižničarstvo je le podpora oziroma infrastruktura izobraževanju, znanosti, kulturi, profesionalnemu delu in preživljanju prostega časa... Zlata doba knjižničarstva... je minila, prihaja čas zahtev po racionalizaciji, veliki učinkovitosti, vitkega managementa, še večje avtomatizacije, poenostavitve postopkov in prizadevanj za preživetje.” (Žaucer 2008)

Že misli navedenih avtorjev kažejo, da je možna prihodnost knjižnic zelo raznolika. Verjetno res ni enotnega recepta, kako naj se knjižnice preoblikujejo in prilagodijo spremenjenim okoliščinam. Toda rdeča nit naših razmišljanj bo moral postati interes uporabnikov knjižnic. Od knjižnic, ki so bile tradicionalno urejene po meri knjižničarjev in njihovih pravil, se bomo morali usmeriti v oblikovanje knjižnic, ki bodo urejene po meri uporabnikov, in ki bodo za sprejemljivo ceno ponujale storitve, ki jih uporabniki potrebujejo. Pri tem je čisto vseeno, koliko svetih knjižničarskih načel bomo morali opustiti, če ne bodo več služila uporabni-

kom, in koliko del in postopkov spremeniti, če se bo pokazalo, da je uporabnost našega proizvoda zanemarljivo majhna. Lep primer je denimo uporabnost UDK klasifikatorjev pri iskanju informacij v OPACu. V slovenskem sistemu COBISS je med 10.000 uporabniki, ki iščejo informacije v OPACu, le 5 takih, ki iščejo tudi po UDK, pa še to so najverjetneje v večini knjižničarji. Je smiselno vzdrževati sistem UDK v takšnem obsegu, če ga uporablja le pet desetisočink uporabnikov?

Če so torej spremembe neizogibne, pogledimo, v katerih smereh bi kazalo knjižnice, tu mislim predvsem na javne, splošne knjižnice, preoblikovati in čemu bi morale knjižnice posvetiti v prihodnje več pozornosti.

Vsebinsko orientirana knjižnica

V knjižnicah smo prepričani, da smo s prostim pristopom in UDK postavitvijo gradiva naredili dovolj, da uporabniki dobijo gradivo in informacije z določenega področja, ki jih zanima. Pri tem nismo opazili, da smo vsebinsko združevanje gradiva (denimo vse gradivo o medicini skupaj) izvedli le delno. V mnogih knjižnicah je še zmeraj gradivo ločeno po medijih oziroma nosilcih zapisa: posebej imamo postavljeno periodiko, posebej DVD-je in CD-je, posebej kasete, vse je večinoma strogo ločeno po UDK skupinah, na eni strani knjižnice je čitalnica, na drugi internet in podobno. Celo slavna nova knjižnica v Seattlu ima gradivo čisto staromodno postavljeno v skladišču, ki je dostopno uporabnikom.

Oblikovanje in ureditev prostora knjižnice bo moralo izhajati v celoti iz potreb uporabnika. Vsebinsko orientirana knjižnica bo morala ponuditi na enem mestu izbor gradiv glede na prevladujoč interes uporabnikov v določenem okolju, omogočiti uporabo teh gradiv in dostop do informacij na spletu, prijazen prostor z vso potrebno opremo za izmenjavo informacij, stališč in mnenj ter za druženje uporabnikov, ki jih zanimajo ista ali podobna področja znanosti in kulture. Pri oblikovanju vsebinskih sklopov bodo morale biti knjižnice veliko bolj fleksibilne in slediti predvsem spreminjajočim potrebam različnih interesnih skupin uporabnikov, ne pa tradicionalnim pravilom razvrstitve gradiva, npr. UDK postavitvi.

Prostor za različne dejavnosti

Splošne knjižnice so edina javna ustanova, ki je odprta vsem družbenim skupinam, praviloma od jutra do večera. So edina ustanova, ki jo občani lahko uporabljajo večino dni v tednu v vseh letnih časih, in to brez vstopnine. Tega svojega posebnega položaja se knjižnice premalo zavedajo. Veliko bolje bodo morale izkoristiti vse svoje potencialne, da bodo postale resnična družabna središča svojega kraja. Preseči bodo morale omejitve, ki so si jih večinoma same postavile, o primerni in neprimerni naravi dejavnosti, ki sodijo v prostor knjižnice, predvsem pa se bodo morale bolj odpreti različnim združenjem in skupinam, ki bodo v prostorih knjižnice organizirale različne dejavnosti in srečanja. Vsak obiskovalec dogodka v knjižnici je namreč potencialni podpornik knjižnice in njen "advokat".

Središče informacijske pismenosti

Knjižnice imajo zaradi že omenjene široke dostopnosti in odprtosti vsem družbenim skupinam možnost postati resnična središča informacijskega opismenjevanja v svojem okolju.

Danes se veliko govori o informacijski vključenosti, o premoščanju informacijskega brezna, o funkcionalni pismenosti in v njenem okviru tudi o informacijski pismenosti. Kot javne ustanove lahko knjižnice odigrajo v teh procesih odločilno vlogo. S tem, ko postanejo prepoznane kot ključni dejavnik informacijskega opismenjevanja za vse starostne in socialne skupine, si lahko močno okrepijo svojo vlogo in položaj v lokalni skupnosti.

Prostor za učenje in študij

Tradicionalna funkcija knjižnice kot prostora za učenje in študij se v knjižnično razvitih okoljih krepi. To je morda na prvi pogled presenetljivo, saj je danes na razpolago veliko več prostora za študij v različnih ustanovah kot kdajkoli doslej. Pa vendar interes za študij v javnih knjižnicah narašča. Morda je vzrok prav v večkrat omenjeni dostopnosti javnih knjižnic, morda pa tudi v tehničnih možnostih, ki jih knjižnice ponujajo. Vsekakor je to dejstvo pri bodočem razvoju in načrtovanju knjižnic potrebno upoštevati in omogočiti večje število mest za individualen in skupinski študij. Razvite družbe so družbe znanja in vseživljenjskega učenja in knjižnice so najprimernejši prostor za študij in učenje, saj na enem mestu lahko ponudijo informacijske vire, tradicionalne in nove, ob tem pa primeren prostor, opremo in dostop do svetovnega spleta.

Meeting place

Kot prostor srečanj so knjižnice opredeljene že z vsemi predhodno naštetimi funkcijami. Kljub temu pa kaže posebej izpostaviti potrebo, da se knjižnice oblikujejo tudi kot prostor, kjer se ljudje družijo, ne le zaradi študija, informacijskega opismenjevanja, izmenjave informacij in podobno, pač pa zaradi druženja samega. Zelo pomembna je možnost za druženje za dve starostni skupini, za najstnike in ostarele. Prvi običajno zavračajo institucionalno organizirane in formalne oblike druženja, drugi pa so po pravilu družbeno marginalizirani zato, ker se njihovo socialno življenje odvija predvsem v okviru združenj za ostarele in njihovih ustanov. Knjižnice bi morale postati tudi mesto medgeneracijskega dialoga in izmenjave pogledov in izkušenj.

Virtualna knjižnica

Če nisi na spletu, te ni, pravi danes že obrabljena modrost. Knjižnice sicer ne morejo tekmovati z velikimi ponudniki spletnih informacij, lahko pa naredijo dvoje: integrirajo svojo informacijsko ponudbo v velike iskalne sisteme in ponudijo zanimive vsebine, ki jih drugi ne ponujajo, denimo iz njihovega lokalnega okolja. Tak je na primer lokalni spletni leksikon, ki ga lahko gradi več knjižnic in drugih ustanov v lokalnem okolju skupaj.

Ob naštetih predlaganih smereh bodočega razvoja splošnih knjižnic se seveda postavlja vprašanje kadrovskih in finančnih kapacitet knjižnic. Ni namreč pričakovati kakšnega velikega povečanja sredstev, ki jih države in lokalne skupnosti namenjajo za delovanje knjižnic. Prej nasprotno, v času recesije se financiranje knjižnic krči, v proračunih dobivajo

prednost projekti, ki zagotavljajo ustrezno velik medijski odmev in ki vsaj na kratek rok oblikujejo javno mnenje, ki je naklonjeno oblasti.

Zato bodo morale knjižnice poiskati notranje rezerve in spremeniti notranjo organizacijo. Z uvedbo tehnologij, ki omogočajo samopostrežno izposajo, vračilo, transport in sortiranje gradiva lahko prihranijo tudi do 50% dela pri evidenci izposoje in vračila gradiva. Z boljšo organiziranostjo in delitvijo dela lahko dosežemo ob istem številu zaposlenih bistveno boljše učinke. V mnogih knjižnicah denimo še vedno pospravljajo knjige po abecedi na police univerzitetno izobraženi knjižničarji, čeprav bi lahko isto delo opravljal nekdo, ki je končal le osnovno šolo.

Začeti bomo morali racionalizirati vse delovne procese in presoditi, kateri postopki, ki jih opravljamo, so smiselni in potrebni, in kateri ne. Prihranke, časovne in finančne, bomo morali investirati v preoblikovanje knjižnic, da bodo resnično ukrojene po merah potreb uporabnikov. Bistveno bomo morali povečati število obiskovalcev knjižnic, povečati število prireditvev, pritegniti tudi tiste prebivalce, ki so sedaj morda prepričani, da v knjižnici ni ničesar zanje in zanje oblikovati nove ponudbe. Dejavno se bomo morali vključiti v projekte informacijskega opismenjevanja, ponuditi kvaliteten prostor za študij in vseživljenjsko učenje in z lokalnimi vsebinami zavzeti tudi del virtualnega prostora na spletu.

Knjižnice morajo skratka postati tako živ in živahen prostor, da ne bo nikogar v lokalni skupnosti, ki bi mu prišla v glavo misel, da jih morda ne potrebujemo.

1) Povzeto po: www.internetworldstats.com/stats.htm (2. 6. 2009)

2) Perceptions of libraries and information resources, 2005.

3) Žaucer, M. (2008). Nujnost racionalizacije postopkov in dela v knjižnicah. <http://www.ctk.uni-lj.si/Users/Zaucer/nujnost-racionalizacije-v-knjiznicah.html> (4. 8. 2008). Povzeto po: How Much Information? 2003. <http://www.sims.berkeley.edu/research/projects/how-much-info-2003>).

4) Thorhauge, J. (2006). An introduction. V: Nordic public Libraries in the knowledge society, 2006. <http://www.bs.dk/publikationer/english/nnpl/index.htm>

5) Žaucer, M. (2008). Nujnost racionalizacije postopkov in dela v knjižnicah.